

ARBEIDSNOTAT ARBEIDSNOTAT

Frihetsbegrepet innenfor samfunnsøkonomi og eksistensialisme

Leiv Blakstad

Arbeidsnotater fra Høgskolen i Buskerud

Nr. 58

**Frihetsbegrepet innenfor samfunnsøkonomi og
eksistensialisme**

Leiv Blakstad

Hønefoss 2004

HiBus publikasjoner kan kopieres fritt og videreformidles til andre interesserte uten avgift.

En forutsetning er at navn på utgiver og forfatter angis- og angis korrekt. Det må ikke foretas endringer i verket.

Innholdsfortegnelse

	Side
Sammendrag.....	5
1. Innledning.....	7
2. Frihetsbegrepet i tradisjonell økonomisk teori.....	8
3. Frihet innenfor eksistensialisme.....	9
4. Eksogene eller endogene preferanser.....	10
5. Sens paradoks.....	11
6. Kollektiv frihet.....	12
7. Mishandling av dyr som eksempel.....	14
8. Hva kan en avklaring av frihetsbegrepet tjene til?.....	15
Litteraturliste.....	16

Sammendrag

I dette arbeidet gjør jeg et forsøk på en sammenlikning mellom bruken av begrepet "frihet" i tradisjonell samfunnsøkonomi og innenfor eksistensialistisk filosofi. Det starter med en presisering av hvordan begrepet brukes på disse to områder. En slik sammenlikning viser store forskjeller. Hvis vi tar utgangspunkt i begrepet slik det brukes innenfor økonomisk teori, er det ikke vanskelig å vise at økt individuell frihet innebærer økt nytte for den enkelte og at frihet således kan betraktes som et "gode". I eksistensialistisk filosofi er det ikke så enkelt. Vi er som det heter innenfor denne tankeretning, "dømt" til å være fri. Da kan frihet føles som alt annet enn et gode.

I den forbindelse er skille mellom eksogene og endogene preferanser viktig. I eksistensialistisk filosofi er frihet knyttet til identitetsdannelsen. Preferanser kan ikke da betraktes som gitte og uforanderlige over tid. Forholdet til andre personer vil spille en viktig rolle for utviklingen av en identitet.

Selv om den ulike former for individuell frihet er goder for den enkelte er det ikke sikkert at det alltid er bra for samfunnet. Det jeg vil kalle Sens paradoks er vel kanskje det sterkeste uttrykket for dette. Her settes paretooptimalitet opp mot de liberalistiske frihetsidealene. Teoremet og dets aksiomers blir berørt i arbeidet. I denne sammenheng er begrepet "kollektiv frihet" som innebærer at den enkelte oppgir sin individuelle frihet mot innflytelse på en kollektiv beslutning sentralt. Da må ulike individuelle preferanser veies sammen. Denne medvirkningsprosessen kan ha stor innflytelse på den enkeltes preferanser.

En slik avklaring av frihetsbegrepet som vi her legger opp til, kan ha konsekvenser for flere områder av faget vårt:

- Etikk og samfunnsøkonomi er fag med felles opprinnelse. Jeg tror en slik avklaring kan bidra til å bygge ned det "kunstige" skille vi har mellom disse to fagområder i dag.
- Det kan være viktig for hvordan samfunnsøkonomers analyse vil få gjennomslag og for gyldighetsområdet når det gjelder konklusjoner fra disse analyser.
- Det gjennomføres en rekke intervjuundersøkelser hvor en tar for gitt at forskjellige personers subjektive vurderinger kan aggregeres. Jeg har ved flere anledninger savnet en faglig begrunnelse for slike praksiser.

1. Innledning

Frihet er et viktig og derfor stort tema innenfor filosofi, men også i samfunnsøkonomi. Dette arbeidet konsentrerer seg om hvordan frihetsbegrepet brukes innenfor tradisjonell samfunnsøkonomi og det vi kan kalle for eksistensialistisk filosofi. Forholdet og forskjellen mellom disse to måter å bruke dette begrepet på har vært en problemstilling jeg har slitt med i lengre tid. Ro i sjelen er vel kanskje ikke noe mål i seg selv. Men da må uroen være utgangspunkt for utvikling.

Jeg tror at en slik avklaring vil kunne gi bedre muligheter for å takle kritikk av vårt arbeid som samfunnsøkonomer på en bedre måte. Det vil kunne gi større gjennomslag for det vi går inn for. Prisen for en slik større forståelse er imidlertid at vi kanskje må erkjenne vår begrensning. Det som kommer fram her kan ikke brukes til å hevde at økonomiske analyser er gale. Det dreier seg heller om å begrense konklusjonenes gyldighetsområde. Jeg er ikke sikker på dette vil svekke vår innflytelse. Snarere tvert imot. Men det vil kreve større forsiktighet når vi uttaler oss om en del samfunnsproblem.

Målet med dette arbeidet er således ikke å være original selv om jeg altså ikke har sett noen tilsvarende fremstillinger andre steder. Hvis jeg av en eller annen grunn går i opptråkkede spor får dere ha meg unnskyldt og jeg er glad for slike kommentarer. Jeg skal heller ikke underslå at boka "Rationality and Freedom" av Amartya Sen har vært en viktig inspirasjonskilde til denne artikkelen.

I første avsnitt av dette arbeidet vil jeg ta opp hvordan begrepet frihet brukes innenfor tradisjonell samfunnsøkonomi. Deretter vil jeg si noe om det eksistensialistiske frihetsbegrepet. Spørsmålet om eksogene eller endogene preferanser er nær knyttet til denne problemstillingen. Det vil derfor bli drøftet. Når det gjelder bruken av frihetsbegrepet innenfor samfunnsøkonomi, står Sens paradoks hvor et ønske om individets frihet kommer i konflikt med paretokriteriet, sentralt. Vi refererer kort hovedtanken bak dette teoremet fordi vi ønsker å ha det som bakgrunn når vi drøfter det vi kan kalle "kollektiv frihet".

Frihet er en egenskap ved mennesket som skiller det fra andre dyr. Friheten gir derfor mennesket både som enkeltindivider og som gruppe et etisk ansvar. For å belyse akkurat dette punktet og for å få fram hvordan det jeg har drøftet, kan brukes på en konkret problemstilling, er det tatt med et avsnitt om "mishandling av dyr." Etikk og samfunnsøkonomi er som mange vet, nær beslektet. Adam Smith startet sin karriere innenfor moralfilosofi. Det har imidlertid av flere grunner utviklet seg et kunstig skille mellom etikk og samfunnsøkonomi. Hensikten med dette arbeidet er å forsøke å bryte ned noe av dette skillet.

2. Frihetsbegrepet i tradisjonell økonomisk teori

Den liberalistiske ideologi har hatt en stor innflytelse på hvordan samfunnsøkonomien har utviklet seg. Frihetsbegrep er helt sentralt i denne ideologien. Historisk sett var det kampen mot merkantilismen og føydalsamfunnets ”unaturlige” hindringer for individets utvikling som skapte et krav om en rekke nye rettigheter for individet. Disse rettigheter representerte friheter på en lang rekke områder. En viktig ting i den forbindelse er at frihet ble sett på som noe positivt fordi enkeltmennesket nå uhindret fikk muligheten til å utfolde seg og utvikle sine evner og anlegg til gode for seg selv og for samfunnet.

Selv om de positive konsekvenser av friheten var viktige for å vurdere verdien av frihet, er bruken av frihetsbegrepet i den liberalistiske ideologi ikke entydig det vi kalle for konsekvensialistisk (tilsvarer det Sen kaller ”opportunity freedom” Sen (2002:502)). Det vil si at det ikke innen for denne ideologi bare legges vekt på utfallet av hvordan friheten brukes. Mange innenfor de liberalistiske tankeretninger har hatt et mer prosessorientert syn på friheten. Det vil si de har vært opptatt av hva som karakteriserer prosessen fram til dette utfallet og den enkeltes rett til fritt å kunne velge blir sett på som en verdi i seg selv. Vi skal ikke her gå i dybden på den liberalistiske ideologi. Særlig skal vi unngå debatten om hva Adam Smith og andre fremtredende liberalister egentlig mente og sa. Det skal bare slås fast at denne tankeretning har hatt stor betydning for økonomisk teori. Skillet mellom den konsekvensialistiske og den mer prosessorienterte vurdering av friheten, er imidlertid meget viktig i forhold til vår problemstilling.¹ Mens eksistensialistene og deler av den liberalistiske ideologi representert ved for eksempel Robert Nozick (se Nozick (1974)) er mer prosessorientert i sitt syn på frihet, har tradisjonell økonomisk teori for det meste vært konsekvensialistisk. Friheten vurderes ut i fra nyttevirksomheter den gir den enkelte og samfunnet. I den forbindelse blir preferanser et sentralt tema. Se Sen (2002:515) for mer om akkurat dette temaet.

Innenfor den tradisjonell økonomiske teori er frihetsbegrepet knyttet til den enkeltes rett til å velge hva dette individ skal konsumere, produsere og tilby av arbeidsinnsats. Hvis vi sammenlikner nytten til en person i to situasjoner med og uten slike friheter er det ikke vanskelig å vise at hvis alt annet for øvrig er likt i de to situasjoner, vil friheten kunne utnyttes til å oppnå større nytte for personen. I tillegg kommer som kjent Arrow-Debreus teorem (også kalt ”The fundamental theorem of welfare economics”) om at gitt visse betingelser, vil individets frihet som markedsaktør medføre paretooptimalitet for samfunnet som helhet. Det er ikke tema i dette arbeidet å vise hvordan vi kom fram til disse konklusjoner. Dette nevnes fordi det er uttrykk for at individets frihet slik begrepet brukes i økonomisk teori, er forbundet med noe positivt for den enkelte og samfunnet. Innen for økonomien kan friheten ha sine grenser i form av knappe ressurser. Det blir da et klart fremskritt å redusere disse beskrankninger friheten støter i mot eller for å si det på en annen måte utvide frihetens område.

I tillegg til de positive konsekvenser av friheten kommer den verdien som ut i fra en mer prosessorientert vurdering, kan tillegges de rettigheter som er grunnlag for friheten. Selv om den enkelte ikke velger det som er best for seg selv og samfunnet f.eks. på grunn av mangelfull informasjon, kan det være en verdi i seg selv at det var den enkelte som tok avgjørelsen sammenliknet med at en annen person har tatt beslutningen for vedkommende.

¹ Skille mellom disse to måter å vurdere frihet på innebærer ikke at de alltid kan sees isolert fra hverandre. Nødvendigheten av å se dem i sammenheng blir godt illustrert i Sen (2002:652-658)

Sens frihetsbegrep (se Sen (1982:286-287)) er knyttet til valg mellom ulike situasjoner eller tilstander som et samfunn kan komme i. I det aksiomet som kalles for "Minimal liberty" skal minst to personer ha mulighet til å avgjøre samfunnets valg mellom to ulike situasjoner eller tilstander. Disse avgjørelsene som på denne måten overlates til enkeltpersoner er områder som på en eller annen måte berører dem som individer sterkt. Det siste er for så vidt ikke en del av selve aksiomet, men mer avledet av at det skal være en beskrivelse av individuell frihet. Dette aksiomet har vært mye kritisert men det er som regel slik at andre frihetsdefinisjoner er langt mer krevende i den forstand at de inneholder flere krav og at således "Minimal liberty" aksiomet kan avledes av dem som konsekvens. Det gjør at nokså mange av de andre definisjonene av begrepet frihet ikke rokker ved konklusjon i Sens paradoks.

3. Frihet innenfor eksistensialismen

Det som kommer fram her vil ikke være originalt i den forstand at jeg skal bygge på filosofer som: Søren Kierkegaard, Martin Heidegger og Jean Paul Sartre. Det er tankene til disse tre filosofer som jeg vil kalle eksistensialisme. På den annen side må det understrekes at det vil være min fortolkning ut i fra hva jeg mener er viktig i denne sammenheng. Innenfor eksistensialismen er friheten knyttet til menneskets valg av måter å være på. Friheten knyttes sånn sett til individet. Det er individet som er bærer av denne friheten. Vi er som individer, på sett og vis dømt til å være fri fordi vi ikke som mennesker kan unnsnippe denne friheten. Det ligger et lite paradoks her fordi mennesket ikke er fritt til å velge ufrihet. Da slutter vi å være menneske. Men friheten må alltid ha noen grenser for å ha mening. Her skiller for så vidt ikke eksistensialismen seg fra økonomisk teori.

Det som imidlertid kanskje skiller denne bruken av frihetsbegrepet fra hvordan det brukes i tradisjonell økonomi, er at det innenfor eksistensialismen kan være knyttet negative følelser til denne frihet. Det kan være negative følelser som angst og kvalme. Dette illustreres godt av at tittelen på Sartres debutroman nettopp er "kvalmen". En annen forskjell som vi har vært inne på tidligere, er at eksistensialismens syn på frihetsbegrepet er det vi har kalt for prosessorientert. De negative følelser eller ubehaget ved friheten knytter seg til det ansvar vi blir påført når vi må gjøre de valg friheten påtvinger oss å gjøre som mennesker. Det er således prosessen som i følge eksistensialistene kan gi både angst, usikkerhet og kvalme.

Bakgrunnen for dette ansvaret som vi noen ganger kan føle som et ubehag, er det vi kan kalle for "de andres blikk". Vi blir bedømt av andre. Gjennom andre blir vi kjent med oss selv. Denne selvfølelsen eller selvtilliten er sentral for oss. Individet ønsker å være en bestemt person, men for å vite om det har lyktes med dette er individet avhengig av andres bedømmelse. Denne avhengigheten av andres syn mener jeg kan få stor virkning på vår økonomiske adferd.

Selv om eksistensialistene tar utgangspunkt i individet, må også den individuelle personligheten sees i en sosial sammenheng. Ikke bare kan forholdet til andre forklare hvorfor vi i mange sammenhenger vil være lik alle andre, men det kan også forklare hvorfor vi vil være ulik alle andre. Vi er forskjellige og noen ganger er det fordi vi ønsker å være forskjellig

fra andre. Hvilken betydning forskjeller mellom individer skal ha vil også være bestemt av vårt forhold til andre. Utvikling av en identitet er altså viktig for eksistensialistenes frihetsbegrep. Det dreier som om et individs valg personlighet. Liberalistisk ideologi er også opptatt av at frihet er nødvendig for at en person skal kunne utfolde seg. Dette vil være av betydning for utviklingen av våre preferanser som derfor må bli neste tema vi tar opp.

4. Eksogene eller endogene preferanser?

Våre preferanser er nært knyttet til vår personlige identitet. Personlighetsutvikling vil kunne innebære større endringer av preferanser. I et sânt perspektiv blir preferansene endogene. Gjennom vår adferd vil ikke individet bare avsløre sine preferanser, men også fortelle omverden om hvilken person hun eller han ønsker å være. Ønske om en bestemt identitet vil derved påvirke hvilke preferanser vi i en gitt sosial situasjon ønsker å framstå med. Det kan altså være snakk om preferanser for preferanser hvor preferansene således kan ordnes i et hierarki. På denne måten kan vi gi en forklaring på begrepet metapreferanser som ble innført i Sen (1977 og 1982).

Noen preferanser særlig de på et lavt nivå, kan vi i gitte situasjoner gi avkall på for å forsvare vårt selvbilde. Det kan forklare at samme person kan da tenkes å ha flere forskjellige preferansesstrukturer uten at vedkommende på noen måte har en spaltet personlighet. Preferansene endres etter hvilken sosial situasjon individet befinner seg i ut i fra ønske om å framstå som en bestemt person. Hvis individet blir sett av andre velges en adferd som er forskjellig fra den som vil bli valgt hvis individet ikke var blitt sett. Konsekvenser av at et individ kan ha slike preferanser er for øvrig drøftet i Sen (2002:669-671).

Mens preferansen i en slik sammenheng altså betraktes som endogene, blir de i det meste av økonomisk teori betraktet som eksogen. Det betyr at de ikke forklares, men betraktes som et gitt utgangspunkt for teorien. Det kan virke som om en dermed har et syn på menneskets utvikling hvor individet kommer til verden med ferdige utviklete preferanser som senere ikke endres. Sânn er det nødvendigvis ikke. For det første må en teori begynne et sted. Det er ikke mulig å forklare alt. Dessuten vil mange mene at det vi kan kalle for preferansedannelsen ligger utenfor samfunnsøkonomens fagfelt. Vi har ikke den nødvendige kompetanse til å kunne si noe om de følelser og andre motiver som ligger til grunn for preferansene. Det kan også være at slike følelser betraktes som noe subjektivt vitenskapen bør holde seg borte fra. Hver enkelt vet selv best hvordan vi føler. Det er ikke noe vi bør legge oss borti fordi det ikke er mulig å si noe objektivt om hva som er best for den enkelte.

Et annet kjennetegn ved økonomisk teori som delvis er en følge å denne holdningen til preferanser, er en ekstrem behaviourisme. Det vil si at det bare er gjennom markedsadferds som betalingsvillighet at vi kan få vite noe om et individs preferanser. Som det blir drøftet i Sen (2002), begrenser det sterkt muligheten for å etterprøve teorien empirisk. Denne betraktningmåten har blitt kritisert av blant annet Haavelmo (1993) og Sen (1977 og 1982).

5. Sens paradoks

På enkelte områder vil de valg individet foretar ha liten betydning for andre. I Sen (1982:285) nevnes farge på veggen inne i et hus eller om en person skal sove på magen eller på ryggen² som eksempler på områder der individets valg får liten konsekvens for andre personer. Utgangspunktet for aksiomet om "Minimal Liberalism" er nettopp at den enkelte bør få bestemme selv i slike situasjoner.

Sens paradoks blir i litteraturen kalt "liberal paradox" eller "the impossibility of the Paretian liberal". Fordi dette paradokset er sentralt når det gjelder frihetsbegrepet skal vi gjengi aksiomene og teoremet her. Beviset for teoremet kan finnes i Sen (1982:285, 2002:134-135). Med en sosial tilstand mener vi her ulike situasjoner et samfunn kan komme opp i. Den skal være spesifisert så godt at det enkelte individene skal kunne rangordne den i forhold til andre sosiale tilstander. En slik rangordning kan være et uttrykk for individets eller et samfunns preferanse. Alternativt kan preferansene beskrives som en nytte- eller velferdsfunksjon. Teoremet baseres på de tre følgende aksiomer:

Aksiom 1 er det vi kan kalle for ubegrenset gyldighetsområde (unrestricted domain). Teoremet skal kunne gjelde for alle mulige n-tupler av individers rangeringer av forskjellige sosiale tilstander.

Aksiom 2 Pareto prinsippet (weak pareto principle) Hvis alle individene foretrekker en tilstand A fremfor en annen tilstand B så skal samfunnets valg reflektere at tilstand A foretrekkes framfor tilstand B.

Aksiom 3 som er det vi har kalt for Minimal liberty. Som nevnt innebærer dette aksiomet at minst to personer skal avgjøre samfunnets vurderinger mellom minst to tilstander.

Teoremet går ut på at det ikke er mulig å komme fram til preferanser for hele samfunnet f.eks. i form av en rangordning eller en velferdsfunksjon på grunnlag av disse aksiomene. Det betyr at under gitt omstendigheter er ikke aksiom 3 om "Minimal liberty" forenlig med aksiom 2 om paretooptimalitet.

Dette kan tilsynelatende stå i kontrast til Arrow-Debreus teorem om at fullkommen konkurranse likevekten under gitt forutsetninger, er paretooptimal. Et fullkomment konkurransemarked med desentraliserte beslutninger vil innebære stor frihet for enkeltindividene. Forklaringen på denne forskjellen kan imidlertid være det velkjente fenomenet eksterne virkninger. For å antyde hvorfor, skal vi se på forholdet mellom aksiom 3 og typiske markedstransaksjoner. Vi tenker oss at minst to individer er involvert i slike transaksjoner som kjøpere og selgere. De avgjør ut i fra sine preferanser om transaksjonene skal finne sted. Altså kan de velge mellom tilstandene med og uten transaksjonen. Hvis transaksjonen bare berører de som er involvert i den og ingen andre har fordel eller ulemper

² Selv på slike områder hvor valget tilsynelatende har liten samfunnmessig betydning, kan imidlertid mellommenneskelig forhold være av stor betydning f.eks. når to naboer i et rekkehus har følgende uforenlige preferanser: den ene naboen ønsker at begge skal ha like gardiner mens den andre naboen vil ha forskjellige gardiner. Da vil det være vanskelig å få til en løsning begge anser som bra. Dette eksemplet er for øvrig hentet fra Sen (2002)

ved den, kan det vises at Sens paradoks ikke kommer til anvendelse. Det at transaksjonen finner sted vil da føre til en paretoforbedring. Hvis derimot andre enn kjøperen og selgeren blir berørt på en eller annen måte, vil vi kunne ha tilfeller hvor markedstransaksjonen ikke fører til paretoforbedring.

Sens klassiske eksempel på sitt paradoks dreier seg om to personers forhold til det at en av dem kan lese boken "Lady Chatterly's lovers". Grunnen til at dette blir et eksempel på Sens paradoks er nettopp at hver av de to personene har preferanser når det gjelder den andres lesning av boken. Vi skal ikke gå i detalj når det gjelder eksemplet bare slå fast at den eksterne virkning som gjør at individuell frihet ikke fører til paretooptimalitet baseres på mellommenneskelig forhold.

6. Kollektiv frihet

Spørsmål som det nå kan være naturlig å stille er om det sosiale ansvaret som den individuelle frihet i følge eksistensialistene pålegger individet, kan betraktes som eksterne virkninger. En slik tolkning er som vi har sett, ikke gal. I prinsippet skulle dette problemet kunne løses slik det er vanlig å gjøre når vi har andre former for eksterne virkninger. Men problemet her har en ganske annen dimensjon enn det en før tenkte seg når det gjaldt eksterne virkninger. Noen ganger vil andres vurderinger av hva individet gjør være av så stor betydning for dette individets valg, at de mellommenneskelige forhold ikke kan avfeies som eksterne virkninger. Selv om jeg ikke har noe empirisk belegg for det, tror jeg andres vurdering spiller en viktig rolle for individets forbrukvalg, kanskje særlig blant ungdommen.

Både innenfor økonomisk teori og eksistensialistisk filosofi blir frihetsbegrepet knyttet til individer. Frihet er ikke bare mulighetene til å foreta individuelle valg. Som vi har vært inne på, er det ikke vanskelig å vise f.eks. med Sens paradoks og med spill som fangens dilemma, at det kan være riktig å begrense den individuelle frihet i noen situasjoner. I slike forbindelser blir det viktig å trekke inn begrepet "kollektiv" frihet. Det vil si at vi som individer oppgir noe av vår individuelle frihet for å delta i en gruppe som kanskje oppnår et større handlingsrom enn summen av det hver enkelte av oss hadde hatt hvis vi opptrer som enkeltindivider. I bytte for den individuelle frihet får vi avhengig av omstendighetene, en medinnflytelse på gruppens valg.

Dette skillet mellom det som vi kan kalle for individuell frihet og kollektiv frihet er ikke så viktig innenfor en konsekvensialistisk tankegang. Hvis resultatet er det samme for eksempel vurdert etter en eller annen form for rangering av de ulike mulige tilstander, vil det spille liten rolle om det oppnåes ved utøvelse av kollektiv eller individuell frihet. Hvis et system med kollektiv frihet kan gi en paretoforbedring i forhold til et system med individuell frihet, vil den kollektive frihet være mest ønskelig.

En begrensning av den individuelle frihet som den kollektive frihet kan innebære vil imidlertid være mer problematisk hvis synet på friheten først og fremst er prosessorientert. Da kan den kollektivt frihet oppfattes som noe negativt fordi den begrenser det som er den "virkelige" frihet. Følelsen av frihet blir redusert fordi enkeltindividet blir fratatt de rettigheter

som var grunnlaget for den individuelle frihet. Når økonomer på et konsekvensialistisk grunnlag argumenterer for offentlige reguleringer eller andre kollektive løsninger, støter de ofte på problemer fordi motstanderen baseres seg på et mer prosessorientert syn på frihet

Mange vil føle og kanskje også mene at dette mellommenneskelige ansvaret som friheten medfører er en begrensning av den personlige frihet. I Sen (2002) brukes begrepet ”negativ frihet” for få fram den betydning de andres innblanding eller involvering, har for vurderingen av individets frihet. I dette arbeidet har jeg forsøkt å begrunne hvorfor disse sosiale beskrankninger på friheten kan være store. Også når vi som det het i gamle dager ”forsøker finne oss selv” gjør vi det i forhold til andre. Da blir spørsmålet om ikke friheten i mange situasjoner er en illusjon.

Som menneske blir vi født inn i et samfunn. Individ utenfor et samfunn eller eneboeren er en abstraksjon. Som et tankeeksperiment hos Rawls og Roussau kan det kanskje være nyttig å tenke seg at mennesket kan velge om det vil delta i et samfunn. Det er imidlertid ikke noen realistiske beskrivelse av de faktiske forhold. Samfunnet representerer en uunngåelig grense for individets frihet. Den individuelle frihet må altså langt vei forstås som valg foretatt i sammenhenger som består av sosiale normer. Men er det et problem? Bli ikke en frihet som ikke kan vurderes mot en normstandard utenfor seg selv fort meningsløs? Hvis friheten innebærer både et valg av noe og samtidig et valg av hva dette valget skal vurderes opp mot, kan det tenkes at alt fort får like stor verdi. Uansett hva vi velger så er det like bra. Kravet til full frihet også når det gjelder grunnleggende verdier underminerer på denne måten frihetens verdi. Felles normene som kan representere en målestANDARD de individuelle valg kan måles opp i mot, dannes i kommunikasjonsprosesser og kan gi friheten en sosial verdi for den enkelte. Det er muligens disse normene det tenkes på når det i Sen (1982:91-99) snakkes om at adferden i tillegg til preferanser styres av forpliktelser ovenfor verdier. Individets valg kan ikke bare forstås ut i fra individuelle preferanser som godt kan inkludere omsorg for andre og medfølelse. Markedet gir neppe alle svarene når vi skal forstå ulike former for adferd. Som Haavelmo har påpekt folk snakker sammen og det er vi som samfunnsforskere nødt til å ta hensyn til.

Den kommunikasjonsprosessen som er knyttet til den kollektive friheten og verdigrunnlaget for de individuelle valg, kan betraktes som et forhandlingsspill hvor en kommer fram til en løsning som representerer felles vurderinger på et område. Jeg har vært skeptisk til begrepet fellespreferanser fordi jeg som jeg har sagt, ”vil ha preferansene mine for meg selv”. Men gjennom en slik kommunikasjonsprosess er det mulig at vi kommer fram til en fellesoppfatning om hva som er det beste for oss i felleskap. Et interessant spørsmål blir da om hvordan denne forhandlings- eller kommunikasjonsprosessen forandrer våre individuelle preferanser.

7. Mishandling av dyr som eksempel

Det som har fremkommet til nå har preg av å være spekulasjoner. Jeg innrømmer gjerne at jeg foreløpig ikke har klart finne empirisk belegg for disse påstandene, men for å forsøke å konkretisere noe av det jeg her har lagt fram, vil jeg forsøke å anvende det på en aktuell problemstilling som angår vårt forhold til dyrehold. Selv om mennesket også kan betraktes som et dyr er det en viktig forskjell. Mens dyrene følger sine instinkter er mennesket fritt til å velge hva det vil gjøre ut i fra et ønske om å oppnå noe. Denne friheten gir som vi har vært inne på mennesket et moralsk ansvar. Etikken har således friheten som utgangspunkt. Den oppstår i møte med andre mennesker og vil fortelle oss noe om hvordan individet skal forholde seg til andre mennesker.

Når vi tar for oss menneskets behandling av dyr blir det derfor mindre klart hvordan etiske normer bør få gjennomslag. Innen dyreverdenen eksisterer ingen moral. Dyrene er således verken umoralske eller moralske, men amoralske.³ I konflikter mellom mennesker og dyr er det vi som må være talerør for dyrenes interesser. Innen miljøfilosofien skilles det i den forbindelse mellom en antroposentrisk og en biosentrisk synsvinkel. I det førstnevnte perspektivet er menneskets interesser utgangspunktet for en etisk vurdering av miljøet mens i det biosentriske perspektivet forsøker en å ta utgangspunkt i dyrets eller naturens synsvinkel. Begge betraktningmåter er omdiskuterte. En instrumentell holdning til naturmiljøet hvor naturen bare betraktes som et redskap til å dekke menneskers behov, vil etter min oppfatning innebære en for snever antroposentrisk holdning. Som et annet yterpunkt finner vi en biosentrisk tenker som Petter Wessel Sappfe. Da vil mennesket bli betraktet som en del av en større enhet naturen.

La oss illustrere dette dilemmaet med et eksempel hvor vi tenker oss at en bestemt måte å behandle dyr på gir den beste lønnsomhet mens det fra dyrevernhold betraktes som dyremishandling. Jeg tenker ikke på noe bestemt konkret tilfelle. Det har vært reist en del kritikk mot transport av dyr og tankegangen er således ikke så urealistisk.

Vi kan her tenke oss tre typer holdninger når det gjelder dyremishandling. For det første har vi de som ikke synes at det er noe problemer med dyremishandlingen og selv om det på en eller annen måte blir kjent at de har ansvaret for den. Den neste type holdninger bygger på ønske om fremstå for andre som "snille" mot dyr. Kan mishandlingen skje i det skjulte vil den ikke by på noe problem.

Til slutt har vi de som reagerer negativt fordi de føler ubehag når de ser dyr lide. Mange reagerer nokså sterkt når for eksempel dyr blir avlivet på en unødvendig brutal måte eller kanskje bare pga. de lidelser en mener fangenskapet medfører. Vi liker ikke å se dyr lide. Slike reaksjoner på behandling av dyr, kan ikke avfeies med at de bare er subjektive følelser og at de således er "irrasjonelle". De fleste etiske normer baseres på denne type følelser som derfor har krav på respekt. I et økonomisk tankeskjema kan dette ubehaget betraktes som negativ nytte. Vi tenker oss en nyttefunksjon hvor nytten reduseres når vi får vite om mishandling av dyr. Kan en eventuell dyremishandling betraktes som en ekstern virkning ved dyreholdet? I en økonomisk analyse kunne da nyttetapet til motstanderne av

³ En karikering av denne debatten som vi her har sett på, kom fram da Rowan Atkinsen ble spurt om hans holdning til norsk hvalfangst. Han svarte da at de "slemme" hvalene kunne drepes mens de "snille" hvalene skulle en la leve. Fordi mennesket er det eneste "dyr" som kan påta seg etiske forpliktelser blir en slik uttalelse komisk.

dyremishandlingen veies opp mot merkostnadene ved et dyrehold uten dyremishandling. Jeg er ikke sikker på at det vil løse problemet.

Det vil da være meget fristen for myndighetene og de ansvarlige for dyreholdet å skjule dyremishandlingen ut i fra en tankegang om at det man ikke vet har man ikke vondt av. Da vil de som mener det er greit å behandle dyr på en bestemt måte, få lov til det uten at andre opplever ubehag ved det. Dette er en paretoforbedring i forhold til alternativet som er et dyrehold hvor det ikke er noe dyremishandling. Hvis dyremishandlingen er det dyreholdet som gir størst avkastning, vil de som har en etisk holdning som tilsier en annen måte å behandle dyrene på, kunne bli utkonkurrert.

Problemet med en slik tankegang er at personer som er i mot dyremishandling velger å bry seg. Hvis det bare dreier seg om motstandernes ubehag vil de kunne velge å overse dyremishandlingen. Når noen velger å ikke lukke øynene og bruker ressurser på å engasjere seg mot dyremishandlingen, er det fordi de mener dyrenes lidelse er større enn det ubehag disse personer har ved å kjenne til dyremishandlingen. I et demokratisk samfunn er myndigheten nødt til å forholde seg til de ulike synspunktene. Jeg tror således ikke myndighetene kommer utenom en vurdering av verdiene som ligger bak disse forskjellige standpunkter.

Vår behandling av dyr vil alltid innebære avveining av interesser. Skal vi overleve er vi nødt til å holde dyr i fangenskap og avlive noen av dem. Slike avveininger må imidlertid ta hensyn til de etiske synspunkter som et flertall i samfunnet har. Her blir det som vi har vært inne på, viktig å se på naturen som noe mer enn bare et instrument. Det svarer kanskje til det helhetssyn vi finner presisert i Næss (1999) hvor mennesket er en del av en større helhet.

8. Hva kan en avklaring av frihetsbegrepet tjene til?

Som vi ser av dyreeksemplet vårt er friheten utgangspunktet for etikken. Dypest sett dreier all samfunnsøkonomi seg om etikk. Som det påpekes i Sen (1987) er slektskapet til moralfilosofi meget nært, når vi ser på den historiske framveksten av faget. Bare den vanlige definisjonen av samfunnsøkonomi, gjør imidlertid at dette etiske perspektivet lett blir borte. Bruker vi derimot Haavelmos definisjon av faget hvor det dreier seg samspillsprosesser mellom mennesker blir forbindelsen mellom etikk og samfunnsøkonomi tydeligere. Som vi har vært inne på, dreier etikken om forholdet mellom mennesker. Gjennom å vektlegge det eksistensielle ansvar knyttet til friheten peker eksistensialismen på grunnproblemene i etikken.

Dette vil få konsekvenser særlig for velferdsteoriens gyldighet. Dette behøver ikke bety mye for hvordan vi for eksempel skal legge opp nyttekostnadsanalyser rent praktisk. Men når vi skal legge fram konklusjonene kan vi ta forbehold som bygger på refleksjoner over at vi blant annet baserer oss på gitt preferanser. Det vil gjøre at vi blir mer nøkterne i våre vurderinger men samtidig vil det gi oss en bedre evne til å motstå eventuell kritikk. Således kan resultatet bli større gjennomslagskraft.

Intervjuundersøkelser hvor personer blir spurt om livskvaliteter på forskjellige områder er omstridt. Det har vært stilt spørsmål om vi mener det samme når vi svarer at noe er bra. I

følge en ekstrem behaviouristisk tankegang er ikke det tilfelle. Da kan vi bare ta alvorlig vurderinger som blir avslørt gjennom adferd for eksempel som betalingsvillighet i et marked. Mye av det som vi har tatt opp her kan tyde på at dette perspektivet er for snevert. Men skal vi da gå til den motsatte ytterlighet å godta alle mulige aggregeringer av personers vurderinger?

Innenfor eksistensialismen har for eksempel Heidegger vært opptatt individets flukt fra selv. Friheten kan bli uutholdelig fordi ansvaret blir for tungt til å bære. Det vil ofte innebære en tingliggjøring av virkeligheten. Å se på verden som redskap for mennesker kan i mange sammenhenger være en praktisk nødvendighet. Men vil også kunne bety at mennesket fremmedgjøres for det som det er en del av blant annet naturen. I en slik sammenheng kan realisering av ”økonomiske frihet” bli et rusmiddel som demper usikkerhet og angst knyttet til personlighetsutviklingen. Ubehaget ved den eksistensielle frihet blir ikke bort men forbrukerrollen gir oss et avbrudd.

Litteraturliste:

Haavelmo, T. (1993) *Økonomi, individ og samfunn*, Universitetsforlaget 1993

Kolstad, H. (red) (2000) *Har fjellet ansikt?* Naturfilosofisk seminar, DNT 2000

Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, New York Basic Book

Næss, A. (1999) *Økologi, samfunn og livsstil*, 5.utgave, Bokklubbens dagens bøker 1999

Sartre, J.P., (1993) *Væren og intet I utvalg*, Norsk oversettelse av Bernt Vestre, Pax forlag 1966

Sen, A.,(1982) *Choice, Welfare and Measurement*, Basil Blackwell Publisher 1982

Sen, A. (1987) *On Ethics and Economics*, Basil Blackwell 1987

Sen, A., (2002) *Rationality and freedom*, The Belknap Press of Harvard university press, London 2002

Taylor, C. (1998) *Autentisitetens etikk* Cappelens upopulære skrifter, 1998

Høgskolen i Buskerud
Postboks 235
3603 Kongsberg
Telefon: 32 86 95 00
Telefaks: 32 86 98 83
www.hibu.no

